

Vasil Stamenov

(Bulgaria, Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

On the Narrative System in Modern Bulgarian (The Opposition Evidential : Non-evidential Narrative)

Abstract: This paper discusses several concepts put forward by prominent linguists that relate to the establishment of the opposition *evidential : non-evidential narrative* in Modern Bulgarian. The discussion centres on the models of the morphological categories involved in the formation of the word forms utilised in the planes of renarration, ascertainment, observed reality and memory.

Key words: narrative system, verb forms of direct evidence, verb forms of non-direct evidence, renarrative verb forms, conclusive verb forms, grammemes, morphological categories

Васил Стаменов

(България, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

Към въпроса за наративните системи в съвременния български език (опозицията свидетелски : несвидетелски разказ)

Обект на изследване в настоящата статия са граматичните способности, с помощта на които носителите на българския език разказват за минали събития. Акцентът е поставен върху значението свидетелственост, защото според изтъкнати лингвисти опозицията свидетелственост : несвидетелственост е причината за настъпването на изменения в морфологичната система на българския език, свързани с увеличаването на изразните възможности за предаване на съобщаваната информация (Дьомина/Dyomina 1970, 1973, 2007; Герджиков/Gerdzhikov 1977; Ницолова/Nitsolova 2003).

Теоретичната платформа, която следваме, се опира на концепциите за съществуването на свидетелска флексия *-х/-и-* в съвременния български език (Станков/ Stankov 1976; Александров/Aleksandrov 1987, Шаур/Schaur 1989, Куцаров/ Kutsarov 2007); за триграмемна морфологична категория време, двучленни морфологични категории таксис, вид на действието, вид на изказването и четиричленна морфологична категория наклонение (Куцаров/Kutsarov 2007). Приемаме разбирането за понятието наративен план като система от съвместно употребявани глаголни времена, подчинени на обща повествователна логика (Чакърова/Chakarova 2000: 134). Солидаризираме се с концепцията, според която в съвременния български език съществуват четири разказвателни системи:

- преизказан план,
 - план на констатацията,
 - план на нагледността и
 - план на спомена (Чакърова/Chakarova 2000).
- Целите, които си поставяме в настоящата статия, са:

1. да обърнем специално внимание върху функционирането на грамемите ренатив, конклузив и свидетелственост¹ като равнопоставени наративни средства при изграждане на свързан текст;
2. да представим убедителни аргументи, подкрепящи идеята за участието на свидетелските форми в текстова хиперкатегория, обединяваща различните наративни системи в българския език.

Ще започнем с уточнението, че в претериталния план на нашия език „различаваме цяла редица категории и с това българският език се нарежда на едно от челните места между езиците“ (Иванчев/Ivanchev 1988: 123). Както вече посочихме, приемаме тезата за съществуването на четири системи от темпорално-модални форми (нاراتивни планове), чрез които се представят минали събития: преизказан план, умозаключителен план („план на констатацията“), неутрален план („план на нагледността“), свидетелски план („план на спомена“). Тяхното утвърждаване е резултат от дълго историческо развитие.

В изследване, посветено на Тихонравовия дамаскин – средновековен паметник на новобългарския език от XVII век, Е. И. Дьомина анализира системата от глаголни форми, използвана в него, и достига до извода, че понякога граматичните образувания от аористно-имперфектен тип се избягват, когато пишещият не е бил свидетел на съобщавания факт (Дьомина/Dyomina 1970: 408-409, 418). Наблюденията на изтъкнатата изследователка доказват, че свидетелствеността, както преизказаността и умозаключителната модалност, са нови значения в българската морфологична система. Склонни сме да се солидаризираме с твърдението, според което от несвидетелските употреби на перфекта са се развили преизказните и умозаключителните форми, т.е. първоначално в новобългарския език е съществувало противопоставянето между значенията свидетелственост и несвидетелственост (вж. Дьомина/Dyomina 1970). Именно поради тази причина Е. И. Дьомина разглежда опозицията свидетелственост : несвидетелственост като основна за тричленната категория „степен на очевидност на информацията“, която показва: „характера на осведомеността на говорещото лице за действието“ (Дьомина/Dyomina 1970: 412). „В рамките на тази категория се организира [...] тричленна опозиция на темпорални форми от миналия план: ПФ (преизказни форми) • НПФ (непреизказни форми) • КФ (конклузивни форми)“ (Дьомина/Dyomina 1970: 412). В по-късната си публикация „К вопросу о генезисе модальных категорий болгарского индикатива“ (Дьомина/Dyomina 1973) авторката предлага термина Evidential на Р. О. Якобсон като възможно название на категорията „степен на очевидност на изказването“. Повторена е тезата, че тя се основава на тристепенната опозиция преизказни форми : непреизказни форми : конклузивни форми. Средният член се използва: „за обозначаване на действия, известни на говорещия чрез непосредствено наблюдение“ (Дьомина/Dyomina 1973: 15).

Г. Герджиков и Р. Ницолова също изказват твърдението, според което противопоставянето между значенията свидетелственост и несвидетелственост (опосредстваност : неопосредстваност при Г. Герджиков) е било основно за езиковата ни система, а едва по-късно то е предизвикало появата на преизказните, умозаключи-

¹ Не всички автори, представящи модел на морфологична хиперкатегория, в която включват значението *свидетелственост*, обособяват самостоятелна грамема *свидетелственост*. Граматичните образувания, маркирани със свидетелската флексия *-х/-и-*, са наричани от различните автори непреизказни форми (Дьомина/Dyomina 1970, 1973), личноизказни форми (Станков/Stankov 1976), удостоверителни форми (Герджиков/Gerdzhikov 1977, 1984; Александров/Aleksandrov 1987, 1988), свидетелски форми (Кутсаров/Kutsarov 2007).

телните и недоверчивите форми в рамките на несвидетелствеността (вж. Герджиков/Gerdzhikov 1977: 46; Ницолова/Nitsolova 2006: 39).

В периода, когато са публикувани първите статии на Е. И. Дьомина, свързани с проблема за свидетелствеността, в българското езикознание на същата тема отделят внимание С. Иванчев и Г. Герджиков. Тъй като в настоящия текст вниманието ни е съсредоточено върху възможността преизказните, умозаключителните, свидетелските и неутралните форми да изграждат свързан текст, ще представим част от разсъжденията на С. Иванчев от осемдесетте години на XX век, които са пряко свързани с темата за наративните планове в българския език. По-ранните твърдения на автора ще бъдат обект на анализ в друго изследване.

При описанието на наративните планове в съвременния български език С. Иванчев отбелязва, че свидетелските форми на аориста и имперфекта образуват еквиполентна опозиция с преизказните (Иванчев/Ivanchev 1988: 125). Това твърдение вероятно оказва влияние върху авторите, които защитават тезата, че значението *свидетелственост* се изразява с определена флексия. Важно е да се уточни, че С. Иванчев приема съществуването на конклузивни форми в езиковата система, като в плана на миналото според него е оправдано те да бъдат обединени в една категория с преизказните, изразяваща несвидетелско отношение на говорещия към разказваните събития:

Целесъобразно е също така двата реда форми – конклузивни (включващи и перфекта) и преизказни, между които има минимална разлика, да се разглеждат като единен морфо-семантико-функционален комплекс (Иванчев/Ivanchev 1988: 128).

Може да се твърди, че идеите на С. Иванчев са доразвити от А. Александров, който смята, че преизказният, умозаключителният и недоверчивият модус могат да се наричат общо *-л* модус, който се отличава от удостоверителния по липсата на свидетелската морфема *-х/-и-* (Александров/Aleksandrov 1988). Концепцията на А. Александров обаче не може да бъде представена, без да бъдат отбелязани ключови разсъждения на Г. Герджиков по интересуващата ни тема.

Г. Герджиков предлага собствен модел на морфологична хиперкатегория, наречена първоначално „ангажираност на говорещия с изказването на действието“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977), а по-късно „модуси на изказването на действието“ (Герджиков/Gerdzhikov 1984), в рамките на която са включени четири типа форми: *четеше*, *четял е*, *четял*, *четял бил*, наречени удостоверителни, умозаключителни, преизказни, недоверчиви (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 85-86). Авторът аргументира становището си, според което е неправилно формите от типа на *чете*, *четеше* да бъдат разглеждани като част от отделни грамемни, защото: „първият и вторият член на тези двойки попадат в различни модални групи и се различават не само темпорално, но и модално“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977: 11)². Въпреки че не споделяме основни теоре-

² Въпреки че се придържаме към концепцията на И. Куцаров за триграмемна морфологична категория време, мнението на Г. Герджиков, според което представените форми биха се различавали по два дистинктивни признака, ако бъде прието, че значението *свидетелственост* се изразява от ненулева морфема, е изключително ценно. То би могло да се използва при разрешаването на все още дискуссионния в българското езикознание въпрос, свързан с мястото на грамемата свидетелственост като част от определена морфологична категория. Съгласно теоретичната рамка, към която се придържаме, *ходи* е неотносителна и несвидетелска форма, докато *ходеше* е относителна и свидетелска. Различията по два дистинктивни признака се появяват във всички случаи, когато свидетелска форма се противопоставя на несвидетелска, но според нас това не е категоричен аргумент срещу наличието на специализиран свидетелски маркер в съвременния български език. Спецификата на значението *свидетелственост* предполага то да се комбинира с форми за абсолютна предходност или зависим таксис. Не приемаме теоретичния принцип, според който ако едната от две опозитивни форми е проста, а другата композирана, „можем със сигурност да твърдим, че простата форма съответства на немаркирания член, а композираната – на марки-

тични принципи на Г. Герджиков, е необходимо да отбележим, че той, след В. Станков и Е. И. Дьомина, представя детайлно функционирането на формите, участващи в четирите модуса на изказване, включително и при изграждането на повествование (вж. напр. Герджиков/Gerdzhikov 1977).

Макар че А. Александров подчертава, че следва концепцията на Г. Герджиков за модусите на действието, той представя различна теза, според която формите на индикатива не могат да бъдат обединени в удостоверителния модус, защото част от тях не са свидетелски. Той е първият български езиковед, който изразява ясно идеята, че морфемата *-х/-ш-*: „изразява принадлежност към удостоверителния модус“³, както и „ориентация към минал момент“ (Александров/Aleksandrov 1987: 495). Смятаме, че моделът на предложената от А. Александров категория, включваща универсален, удостоверителен, преизказан, умозаключителен и недоверчив модус успява да обедини всички словоформи, които се използват при изграждането на разказ, ориентиран към плана на миналото, в зависимост от това дали говорещият е получил информацията от друго лице, дали изразява умозаключение, дали разказва като очевидец или предава фактите неутрално, но тя противоречи на приетите от нас принципи за строежа на морфологичните категории.

Основавайки се на разсъжденията на С. Иванчев и А. Александров, приемаме, че в съвременния български език съществува маркирана грамемна свидетелственост. Не е възможно и свидетелските, и несвидателските форми да се разглеждат като немаркирани, ако бъде прието, че на определен етап от развитието на езика е съществувала привативна опозиция между тях. От две противопоставени граматични значения едното винаги е маркирано, а в българския език няма морфема, която да показва, че говорещият не е бил очевидец на съобщавания факт.

В следващото изложение ще представим употребата на различните системи за водене на разказ в българския език, като използваме примери от художествената литература. Според И. Куцаров може да се твърди, че

...най-характерната особеност на българския език не само за славяните, но и за почти всички европейци е преизказването (Куцаров/Kutsarov 1984: 3).

Когато говорещото лице съобщава информация, която е чула от друго лице, използва преизказни глаголни форми. Именно употребата на ренаратива при изграждането на свързан разказ е основният аргумент, който се привежда в подкрепа на тезата, че е необходимо обособяването на преизказан наративен план (Андрейчин/Andreychin 1978). Срв.:

След това прислужницата разправяше за наредбите на Отечествения фронт и събитията в селището. Млекарят Мичкин, който преди три години и з б я г а л при шумкарите, сега с е в ъ р н а л от планината и станал големец. О т и в а л до града с „джип“ и всички милиционери му б и л и подчинени. Тази сутрин а р е с т у в а л и един полковник и един капитан и ги и з п р а т и л и оковани с вериги в София. Полковникът и капитанът б и л и обвинени в разстрелването на единадесет комунисти без съд. Пазачът на лесничейството с е о б е с и л, защото партизаните о т к р и л и документи, че н о с о ч в а л ятаците им на полицията. И з г л е ж д а л о, че не всички комунисти са безбожници. Една ба-

рания“ (Герджиков/Gerdzhikov 1977: 13). Голяма част от немаркираните с темпорална флексия словоформи в българския език са аналитични: *бях писал, бях писан, бил съм писал, бил съм писан...*

³ А. Александров използва термина удостоверителен модус като синоним на свидетелски модус (вж. Александров/Aleksandrov 1987: 498).

бичка в и д я л а жената на Мичкин да влиза и да се кръсти в черквата (Д. Димов).

В съвременния български език съществуват граматични образувания, които приличат формално на преизказните, но се отличават от тях по това, че в трето лице, единствено и множествено число запазват спомагателния глагол *е/са*: *пишел е, бил е писал, щял е да пише, щял е да е писал, щял да е писал* и др. С тяхна помощ говорещият български език може да посочи, че действията, за които съобщава, не са му разказани от друго лице, самият той не ги е наблюдавал, но мисли, че те са се случили, тъй като е анализирайл видимите от тях следи (Куцаров/Kutsarov 1994). Срв.:

Горе в моето преддверие се сблъскам с очебийна промяна: старите мебели на Жорж са наредени в дъното на помещението, а коридорът е чист до неузнаваемост. Това отново ми напомня кой ден сме днес. Денят, когато идва чистачката. Д о ш л а е, з в ъ н я л а е, а непознатата ѝ е о т в о р и л а, така че в понеделник жена ми ще разполага с неочаквана и богата информация за промените в живота ми. Той го е у д а р и л на разврат, тоя непрокопсаник (Б. Райнов).

Умозаключителните форми, както и преизказните, съдържат флексията *-л*, но тя не е специализиран маркер за несвидетелственост, защото несвидетелски са и неутралноизказните граматични образувания, т.е. тези словоформи, които не са нито преизказни, нито умозаключителни, нито свидетелски: *пиша, писал съм, ще пиша, ще съм писал, писан съм, бивам писан, писан съм, ще съм писан* и др. В случая се придържаме към тезата на И. Куцаров, според която немаркирани със свидетелственост са всички глаголни форми, които не съдържат морфемата *-х/-ш-* (Куцаров/Kutsarov 2013: 18).

Темпоралната немаркираност на презентните форми позволява те да се използват при съобщаването на минали събития (Куцаров/Kutsarov 2007: 244-245). Употребата на форми за сегашно време в плана на миналото се разглежда като транспозитивна метафора, която е разпространена широко в съвременния български език и е една от причините за обособяването на самостоятелния наративен план на нагледността (вж. Чакърва/Chakarova 2000: 139-140). Срв.:

Тя т р ъ г в а да ш е т а, а ние п р о д ъ л ж а в а м е да бърим, в смисъл че Петко п р о д ъ л ж а в а излиянията си, а аз с л у ш а м. После о б я д в а м е, после пак п и е м кафе, додето накрая приятелят ми с е с е щ а за какво е дошъл (Б. Райнов).

Глаголните форми, съдържащи морфемата *-х/-ш-*, показват, че говорещият е очевидец на съобщаваните действия или резултатите от тях (Александров/Aleksandrov 1988). Те са част от самостоятелния „план на спомена“ в българския език (вж. Чакърва/Chakarova 2000). Срв.:

З а п о ч в а ш е лятото на 1903 година. През месец април с е о т в о р и в село Смилево, в пазвите на Бягла планина, конгресът на ръководителите от целия Битолски революционен окръг. И з п р а т е н и б я х а тук пратеници от всички райони на окръга. Председател на конгреса б е ш е Даме Груев. Една добре въоръжена чета с е д в и ж е ш е из околностите на селото и п а з е ш е конгресистите от всяка изненада. Други въоръжени люде п а з е х а самото село, п о д д ъ р ж а х а пощата и всички други необходими служби (Д. Талев).

В следващия откъс от разказа на Й. Йовков „Песента на колелетата“ се наблюдава описаната от изследователите възможност наративните планове да се сменят, осъществявайки така наречения „наративен преход“ (Чакърва/Chakarova 2000: 140). Глаголните форми от плана на нагледността, са заменени със свидетелски, когато повест-

вователят представя минали спрямо момента на говоренето действия и описва душевния свят на Джапар.

Джапар от минава нататък. Сали Яшар тръгва към къщи, гледа светлите петна, които трептят като жълтици в сянката на салкъмите, и мисли за това, което всяка вечер му идва наум, защото всяка вечер Джапар минава оттук и му се обажда (ПН). Джапар е беден, но добър момък; преди години той поиска дъщеря му, но тя не го рачи. Оттогава се мина много време, Джапар обича и да говори със Сали Яшар, но старецът чувствуваше, че под това приятелство се крие друга болка и други мисли, с тях под думите, които го пореже Джапар (ПС).

В същия откъс от произведението се забелязва интересен преход между плана на спомена (ПС) и плана на констатацията (ПК), когато Сали Яшар изразява предположение, свързано с вътрешния свят на човека, който се е влюбил в дъщеря му.

И тази вечер, като го виждаше как от минава в тъмнината и как свети цигарата му, той си мислеше (ПС), че у него все е останало (ПК) нещо от миналото, че в душата му още гори рана, както гори цигарата му в мрака (Й. Йовков).

Можем да обобщим, че богатството от начини за водене на разказ, ориентиран към плана на миналото, е следствие от допълнителната семантична натовареност на формите от аористно-имперфектен тип, които на определен етап от развитието на българския език са започнали да функционират предимно в свидетелски контекст. Перфектът също има важна роля в разглеждания процес, защото той се оказва основата, от която се създават нови граматични значения – преизказността и конклузивът⁴ (Дьомина/Dyomina 1970, 1973, Герджиков/Gerdzhikov 1977, Ницолова/Nitsolova 2003). Ние се придържаме към тезата, че ренаративът и конклузивът са несвидетелски форми не защото са маркирани с несвидетелска флексия, а защото не притежават свидетелската морфема -х/-ш-. Както беше показано с откъси от художествени произведения, преизказните, умозаключителните, неутралните и свидетелските форми се употребяват при изграждането на свързан текст. Възможността и трите грамеми: свидетелственост, преизказност, конклузив да образуват самостоятелни наративни системи, би могло да е основание за обособяването на текстова категория евиденциалност (вж. Ницолова/Nitsolova 2008), в която според нас би трябвало да е прокарано различието между изявителните свидетелски форми, от една страна, и несвидетелските форми на индикатива, от друга (вж. модела за хиперкатегорията „модус на изказването на действието“ на Александров/Aleksandrov 1987). Както отбелязва Кр. Чакърва, наличието на четири разказвателни плана в сферата на миналото: преизказан, умозаключителен, неутрален и свидетелски:

дава възможност на повествователя да избира между една или друга наративна стратегия, да редува различните комплекси, а оттам и да постигне максимално въздействие върху реципиента (Чакърва/Chakarova 2008).

В заключение можем да посочим, че възможността със свидетелските, преизказните, умозаключителните и неутралноизказните форми да се изгражда свързан текст, е основание за обособяването на текстова категория, в която те да бъдат обединени. Като нейно название може да се използва утвърдението от Р. Ницолова в българското езико-

⁴ Не приемаме тезата на Е. И. Дьомина за съществуването на адмиративни форми в съвременния български език, които са омонимни с преизказните (вж. Дьомина/Dyomina 2008).

знание термин evidential. Случаите, в които се наблюдава преход между отделните наративни системи, разкриват изразните възможности на българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Александров 1987: *Александров, А.* Универсален модус на изказване в българската темпорална система. – Доклади от Втория международен конгрес по българистика. София: Издателство на БАН, 491-498 (Aleksandrov 1987: *Aleksandrov, A.* Universalen modus na izkazvane v balgarskata temporalna sistema. – Dokladi ot Vtoriya mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 491-498).
- Александров 1988: *Александров, А.* Класификация на българските глаголни времена според модуса на изказването. – Съпоставително езикознание, № 4-5, 94-103 (Aleksandrov 1988: *Aleksandrov, A.* Klasifikatsia na balgarskite glagolni vremena spored modusa na izkazvaneto. – Sapostavitelno ezikoznanie, kn. 4-5, 94-103).
- Андрейчин 1978: *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София: Наука и изкуство (Andreychin 1978: *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Герджиков 1977: *Герджиков, Г.* Една специфична глаголна категория в българския език (категорията ангажираност на говорещия с изказването за действието). – ГСУ, ФСФ, 1977, Т. 69, 2, 5-68 (Gerdzhikov 1977: *Gerdzhikov, G.* Edna spetsifichna glagolna kategoria v balgarskiya ezik (kategoriatangazhiranost na govoreshtiya s izkazvaneto za deystviето). – GSU, FSF, 1977, T. 69, 2, 5-68).
- Герджиков 1984: *Герджиков, Г.* Преизказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство (Gerdzhikov 1984: *Gerdzhikov, G.* Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Дьомина 1970: *Дьомина, Е. И.* Към историята на модалните категории на българския глагол. – Български език, кн. 5, 405-421 (Dyomina 1970: *Dyomina, E. I.* Kam istoriata na modalnite kategorii na balgarskiya glagol. – Balgarski ezik, kn. 5, 405-421).
- Немина 1973: *Дьомина, Е. И.* К вопросу о генезисе модальных категорий болгарского индикатива. – В: Симпозиум по грамматической типологии современных балканских языков. Москва: Наука (Dëmina 1973: *Dëmina, E. I.* K voprosu o genezise modal'nykh kategorij bolgarskogo indikativa. – V: Simpozium po gramaticheskoy tipologii sovremennykh balkanskikh yazykov. Moskva: Nauka).
- Демина 2007: *Е. И. Демина.* Социолингвистический аспект проблемы языковых контактов на Балканах. – В: Межязыковое влияние в истории славянских языков и диалектов: Социокультурны аспект. Москва: РАН (Dëmina 2007: *E. I. Dëmina.* Sotsiolingvisticheskiy aspekt problemy yazykovykh kontaktov na Balkanakh. – V: Mezhyazykovoe vliyanie v istorii slavyanskikh yazykov i dialektov: Sotsiokul'turny aspekt. Moskva: RAN).
- Демина 2008: *Демина, Е. И.* К дискуссии о месте адмиратива в системе болгарского глагола. // В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. Дина С. Станишева. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Dëmina 2008: *E. I. Dëmina.* K diskusii o meste admirativa v sisteme bolgarskogo glagola. // V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. Dina S. Stanisheva. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Иванчев 1988: *Иванчев, С.* Българският език – класически и екзотичен. София: Народна просвета (Ivanchev 1988: *Ivanchev, S.* Balgarskiyat ezik – klasicheski i ekzotichen. Sofia: Narodna prosveta).

- Куцаров 1984: *Куцаров, И.* Преизказването в българския език. София: Народна просвета (Kutsarov 1984: *Kutsarov, I.* Preizkazvaneto v balgarskiya ezik. Sofia: Narodna prosveta).
- Куцаров 1994: *Куцаров, И.* Едно екзотично наклонение на българския глагол. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Kutsarov 1994: *Kutsarov, I.* Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“ (Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologia. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“).
- Куцаров 2013: *Куцаров, И.* Преизказването. – Съпоставително езикознание, кн. 2-3, 17-49 (Kutsarov 2013: *Kutsarov, I.* Preizkazvaneto. – Sapostavitelno ezikoznanie, kn. 2-3, 17-49).
- Ницолова 2003: *Ницолова, Р.* Семантическая гиперкатегория „характеристика говорящим сообщаемой информации“ и ее связь с временем и лицом глагола. – Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействие. Материалы международной научной конференции Санкт-Петербург 22-24 сентября 2003 г. Санкт-Петербург: Наука, 108-112 (Nitsolova 2003: *Nitsolova, R.* Semanticheskaya giperkategoriya „kharakteristika govoryashchim soobshchaemoj informatsii“ i eë svyaz' s vremenem i litsom glagola. – Grammaticheskie kategorii: ierarkhii, svyazi, vzaimodejstvie. Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsii Sankt-Peterburg 22-24 sentyabrya 2003 g. Sankt-Peterburg: Nauka, 108-112).
- Ницолова 2006: *Ницолова, Р.* Взаимодействие эвиденциальности и адмиративности с категориями времени и лица глагола в болгарском языке – Вопросы языкознания, №4, 27-45 (Nitsolova 2006: *Nitsolova, R.* Vzaimodejstvie èvidentsial'nosti i admirativnosti s kategoriyami vremeni i litsa glagola v bolgarskom yazyke. – Voprosy yazykoznanija, № 4, 27-45).
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика: морфология. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika: morfologia. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Чакърова 2000: *Чакърова, К.* Наративните системи в съвременния български книжовен език. – В: Помагало по българска морфология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 134-142 (Chakarova 2000: *Chakarova, K.* Narativnite sistemi v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – V: Pomagalo po balgarska morfologia. Sofia: UI „Paisiy Hilendarski“, 134-142).
- Чакърова 2008: *Чакърова, К.* Наративни преходи в романа „Антихрист“ на Емилиян Станев – <https://www.academia.edu/> (Chakarova 2008: *Chakarova, K.* Narativni prehodi v romana „Antihrist“ na Emiliyan Stanev – <https://www.academia.edu/>).
- Шаур 1989: *Шаур, В.* Йерархия на признаците на българските глаголни времена. – Съпоставително езикознание, № 1, 45-55 (Shaur 1989: *Shaur, V.* Yerarhia na priznatsite na balgarskite glagolni vremena. – Sapostavitelno ezikoznanie, № 1, 45-55).